International Journal of Sanskrit Research 2023; 9(3): 172-174

International Journal of Sanskrit Research

अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2023; 9(3): 172-174
© 2023 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 24-03-2023
Accepted: 30-04-2023

Ganeswara Mahanta
Ph.D., Research Scholar, Department of Sahityam, National Sanskrit University, Tirupati, Andhra Pradesh, India

Corresponding Author:
Ganeswara Mahanta
Ph.D., Research Scholar, Department of Sahityam, National Sanskrit University, Tirupati, Andhra Pradesh, India

इन्द्राणीसप्तशतीस्तोत्रकाव्ये वासिष्ठगणपतिमुनेः राष्ट्रभक्तिवैभवम्

Ganeswara Mahanta

प्रस्तावना

स्तोत्रस्य व्युत्पत्तिः अर्थश्च

संस्कृतस्तोत्रसाहित्यम् अतीव विश्वालः सरसः तथा हृदयस्पर्शिः वर्तते । बहु प्राचीनकालदेव अस्मकातं क्रान्तदर्शिनः कवयः एतादृशानि महत्वपूर्णानि काव्यानि विरचयन्तः सन्ति । प्रत्येकधर्मे उपासकाः स्वहृदयस्य भावनामाराध्यदेवस्य समीपे प्रकाशयति । वस्तुतः स्तोत्रशब्दः संस्कृतस्य 'ष्टु' धातोः निष्पन्नः सन् नपुंसकलिंगे प्रयोगं भवति। स्तूयेऽनेनेति स्तोत्रम्[1] । शब्दस्तोवमहानिध्यानुसारं' गुणकर्मादिनां प्रशंसाय स्तोत्रशब्दस्य व्यवहृयते । यथा- 'स्तवे गुणकर्मादिभिःप्रशंसने'[2] । तथैव अमरसिंहस्य नामलिंगानुशासने गुणकर्मादिनां प्रशंसा स्तुतिः,स्तवनार्थे स्तोत्रमित्यस्य ग्रहणं भवति[3] ।

स्तोत्रस्योत्पत्तिः

आचार्यमनुना मनुस्मुतौ उक्तं यत् - 'स सर्वोऽभितो वेदे सर्वज्ञाममयो हि सः[4]' अर्थात् वेदे एव सर्वमस्ति । अतः स्तोत्रस्योत्पत्तिः वेदे अभवत् । आस्माकं अमूल्यनिधिस्वरूपं ऋग्वेदे वहुलता स्तोत्रा प्रयोगः अस्ति । वेदेऽस्मिन् ऋषयः अग्नि-इन्द्र-वरुण-रुद्रप्रभृतामां देवानां स्वेष्टं प्राप्तये स्तवनं कृतवन्तः । तथैव लौकिकसंस्कृतसाहित्ये स्तोत्रप्रयोगस्य वैपुलतां दृश्यते । आदिकविः वाल्मीकिविरचितं रामायणे वर्णितं गङ्गास्तवनं आदित्यहृदयमस्तोत्रं च अतीव प्रसिद्धम् ।

---

1 शब्दकल्पद्रमः

2 शब्दस्तममहानिधिः तारानाथ भट्टाचार्यः सम्पादनम् चौखम्बा प्रकाशनम् -1967

3 स्तवःस्तोत्रः स्तुतिः – अमरकोशः -1/6/11

4 म.स्मु -2/7

लौकिकालानन्तरं कवयः अनेकानि सुप्रसिद्धानि स्तोत्रकाव्यानि रचितानि सन्ति। यथा पुष्पदनतस्य शिवमहिम्नस्तोत्रम्, मयूरभट्टस्यसूर्यशतकम्, वाणभट्टस्य चण्डिशतकम्, शङ्कराचार्यस्य शिवापराधक्षमापणस्तोत्रम्, देव्यपराधक्षमापणस्तोत्रम्, चर्पटपञ्चरिकास्तोत्रम्, आनन्दलोहरी, अम्बाष्टकम्[5] ।

वासिष्ठगणपतिमुनेः परिचयः

एतस्य महाकवेः जन्मः 1878 तमवर्षे नवाम्बरमासस्य सप्तदशदिनाङ्के आन्ध्रप्रदेशस्य विशाखापतनमण्डलस्य कलुवराई इति ग्रामे अभवत् । तस्य पिता नरसिंहशास्री माता नरसम्बा आसीत् । श्रीविद्यादीक्षावतां वंशे जातः अयं मुनिः असाधारणः मनिषी आसीत् । यस्य व्याकरणे,तर्के,ज्योतिशास्रे,आयुर्वेदे, अलङ्कारशास्रे च प्रगादं ज्ञानमासीत् । तथैव एतस्य कवेः उपोरक्तं शास्राणां प्रति अवदानमतुलनीयमस्ति । मुनिना यत् किमपि रचितं तान् सर्वान् संस्कृतभाषायमेव रचितम् । अयं महातपस्वी तदानीमेवकाले वङ्गालस्थः नवद्वीपे विद्युत्परिषदे स्वपाड्णित्येन एकविंशति वयसि 'काव्यकण्ठः' इति उपाधिना भूषितमासीत्[6] ।

मुनेः इन्द्राणीसप्तशती

वासिष्ठगणपतिमुनेः संस्कृतकृतिषु इन्द्राणीसप्तशती एकं सुप्रसिद्धं स्तोत्रकाव्यमस्ति । वैदिकसाहित्ये वर्णितेषु देवेषु देवराजः इन्द्रः श्रेष्ठः एव । इन्दस्य पत्नी महापराक्रमशालिनी एषा इण्द्राणी देवी वेदपुराणेषु इन्द्रवधुः,मघोवानी,शची, शतावरी,पोलोमी इति नामाभिः परिचितमस्ति । एषा इन्द्रदेवस्य शक्तिप्रदायिनी तथा स्वयमेव वहूनां वैदिकं ऋचानां ऋषिः अस्ति ।

एतस्य स्तोत्रकाव्यस्य रचनासमयः स्वतन्त्रतापूर्वसमयः आसीत् । वासिष्ठगणपतिमुनिः दृष्टवान् भारतमातुः परधिनतायाः दूखम् । मातुः कृपां विना मुक्तिः नास्ति इति विश्वासेन भक्त्या च सर्वशक्तिमयी देवीन्द्राणीं भारदेशस्य रक्षणार्थं गतवैभवस्य प्राप्तये च काव्येऽस्मिन् पुनः पुनः स्तुति कृतवान् ।

इन्द्राणीसप्तशती स्तोत्रकाव्ये राष्ट्रभक्तिवैभवम्

महान् राष्ट्रभक्तः तपस्विः गणपतिमुनेः राष्ट्रभक्तिवैभवं तेन रचितं इन्द्राणिसप्तशती-स्तोत्रकाव्ये अनेन प्रकारेण प्राप्यते –

वासिष्ठगणपतिमुनिः दृष्टवान् भारतमातुः पराधिनतायाः दुःखम् । भारतमातुः रक्षणार्थं गतबैभस्य प्राप्तये च शचीदेवीमनेन प्रकारेण काव्येऽस्मिन् स्तुयते -

अगतिमवीर्यामगतधैर्याम् ।
अवतु शचि मे जनिभुवमार्याम्[7]।।

हे शचीदेवी । देवराजेन्द्रस्य भूजायां स्थित्वा त्वं समग्रं संसारं पालयति । मम जन्मार्यभूमिः इदानीं असहाय-वलहीना अस्ति, अतः अस्याः रक्षणं कुरु ।

भीताम् अरिभूतामार्यावनिमेताम् ।
सम्राज्ञि बुधानां दूनामव दीनाम्[8]।।

हे देवी ,सर्वेषां ज्ञानिनां सार्वभौममात । सर्वबुद्धिमान् आर्यजनानां एतां भूमिं तारयितुं दयालुः भवः, इदानीं शत्रबलैः कम्पितसन् भीरुः,दीनः, दुखितश्च अभवत् ।

विश्वं वहसीदं जम्भारिभुजस्था ।
आर्यान्वह मातार्वसिष्ठमतिस्था[9] ।।

हे देवी शची । त्वं अतीव स्नेहेन इन्द्रभूजायां स्थित्वा जगदिदं शासनं करोति । दृध मनसा अहं तव स्तुतिं करोमि । कृपया भारमातुः सन्तानान् पालयतु इति ।

[5] संस्कृत साहित्य का इतिहास, डा.उमाशङ्कर शर्माऋषि, पृष्ठा -363-365

[6] काव्यकण्ठगणपतिमुनिवरः- गिरीषा पब्लिकेशन्स्- मद्रास्, पृष्ठा- 16

[7] इ.स -2

[8] इ.स-27

[9] इ.स-49

इन्द्राण्याः करुणालोकाश्शोकहृतः ।
भूयासूर्भरतक्ष्मायै क्षेमकृतः [10]।।

हे माता। तव करुणया सर्वेभ्यः दुखकष्टेभ्यः मुक्तिः प्रदायतु ।मम एषा प्रार्थना तव दृष्टिः भारतभूमेः सुरक्षार्थं सुसमृद्धयेश्च भवतु इति ।

शक्तां देविविधेह्यार्तानामवने ।
इन्द्रस्येव भुजां वासिष्ठस्य मतिम् [11]।।

हे सर्वशक्तिमयी देवी । अस्य भारतभूमौ पतिताः पीडिताः बालानां उद्धारकार्ये मम मनोवलं इन्द्रभूजा इव वज्रं पराक्रमशीलं करोतु ।
वासिष्ठगणपति मुनेः इन्द्राणीसप्तशती स्तोत्रकाव्यस्य उपरस्थान् श्लोकेषु मुनिवरयस्य चिन्तनं पश्यन्तु । भारतमातुः रक्षणार्थं सर्वशक्तीमयी देवीं इन्द्राणीं न केवलं वारं वारं प्रार्थयति, अपितु राष्ट्रस्य रक्षणे स्वस्य मनोवलं वृद्धिनिमित्तमपि नेवेदयति । वेदमर्मज्ञः वासिष्ठगणपतिमुनिः ज्ञातवान् परतन्त्रस्य पर्वं भारतस्य सुखं वैभवम् कियत् समृद्धमयम् आसीत् । माता भूमिः पुत्रो अहं पृथिव्याः[12] । इति वेदवाक्यानुसारं पुत्रत्वेन मातृभूमेः भारतस्य सुरक्षार्थं विचलितं भवति । एतदेव एकस्य पुत्रस्य प्रधानकर्तव्यास्ति ।

उपसंहारः

अयं महान् कविः राष्ट्रभक्तः वासिष्टगणपतिमुनिः परतन्त्रपूर्व भारतस्य वैभवं ज्ञातवान् आसीत् । परन्तु परतन्त्रानन्तरं देशे या दुरावस्था आगता अकथनीयमेव । राष्ट्रस्य स्वतन्त्रता केनप्रकारेण भविष्यति अयं मुनिः सर्वदा चिन्तयति स्म । मुनेः इन्द्राणीसप्तशतीस्तोत्रकाव्ये तस्य राष्ट्रभक्तिवैभवं ज्वलन्तं निदर्शनमेव । साप्रतिकजगति जनाः कदापि समाज-राष्ट्रविषये न चिन्तयन्ति । स्वस्वार्थे लिप्तसन् जीवन्ति एव । अस्मात् कारणात् राष्ट्रे अराजकता, राष्ट्रद्रोहादि च दृश्यते ।
अतः इन्द्राणीसप्तशतीस्तोत्रकाव्ये वासिष्ठगणपतिमुनेः राष्ट्रभक्तिवैभवमिति शोधपत्रं मया निर्मितम् ।मम शोपत्रस्य उद्येश्यमस्ति यत् जनमानसेषु राष्ट्रभक्तिः जागरणम् ।

सन्दर्भ

1. म.स्मु – मनुस्मुति
2. इ.स – इन्द्राणीसप्तशती
3. अ.वे – अथर्वेद
4. सहायकग्रन्थसूचिका -
5. शब्दकल्पद्रमः
6. शब्दस्तममहानिधिः तारानाथ भट्टाचार्यः सम्पादनम् चौखम्बा प्रकाशनम् -
7. अमरसंहस्य - अमरकोशः
8. मनुस्मुतिः
9. संस्कृत साहित्य का इतिहास, डा.उमाशङ्कर शर्मात्रृषि
10. इन्द्राणीसप्तशतीस्तोत्रकाव्यम्
11. काव्यकण्ठगणपतिमुनिवर

[10] इ.स-49
[11] इ.स-52
[12] अ.वे -12/1/12